

KÖNYVISMERTETÉS

Dr. Szretykó György

Kultúra és piac

A közelmúltban érdekes könyv jelent meg Dr. Magyar–Beck István tollából. A könyv címe: „Múzsák a piacon” (Esszé a kultúráról és arról a kábítószeréről, amit kultúrának hívnak). Aula Kiadó. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. 1994. 154. o.

A szerző napjaink egyik legaktuálisabb, ugyanakkor igen komoly gazdasági és politikai jelentőséggel bíró kérdésének elemzését tűzi ki céljául. A mű, ami egyébként világbanki támogatással készült, a piac és a kultúra összefüggéseit, illetve anomáliáit, egyúttal az értelmiség közgazdasági helyzetét elemzi a társadalomban. A munka teljes joggal besorolható a kultúrgazdaságtan és a gazdaságpszichológia tárgykörébe.

A szerző részletesen elemez négy kultúra koncepciót: Scitovsky Tibor elméletét, Richard Dawkins álláspontját, a kultúra információs elméletét, s végül ő maga foglalja össze a kreatológiai kultúra koncepciót. Ennek során kritikailag mutatja be a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan képviselőinek a kultúrával kapcsolatos elméleti hiányosságait.

A szerző bebizonyítja, hogy a Scitovsky Tibor kultúraelméletében összefüggés van egyfelől a bűnözés és a kábítószer-élvezet, másfelől a kultúra között. Ezt a közös nevezőt az „ingereltség élvezetében” véli megtalálni, amely Scitovsky szerint az unalom elűzésére szolgál. Ennek következtében, az ő felfogásában a kulturális aktivitás egyértelműen fogyasztói aktivitás is. Ugyanakkor a stanfordi közgazdász különbséget is tesz a kriminális cselekedetek és a kultúra között. A döntő különbséget abban látja, hogy amíg a bűnözés és a kábítószerelés nem

igényel előzetes oktatást, a kultúrát élvezni csak egy előzetes szellemi felkészítés esetén lehetséges. A kultúra eredetét illetően Scitovsky azt hangsúlyozza, hogy a kultúrát a szabadidővel rendelkező osztályok fejlesztették ki abból a célból, hogy szabadidejük élvezetének hatékonyságát növeljék. Ezzel egyidőben elismeri a népi kultúra létezését is, amit szintén a szabadidővel hozott összefüggésbe. A szerző Scitovsky Tibor koncepciójának elemzésével kapcsolatban bebizonyítja azt, hogy ez a koncepció az USA középosztályának kultúrafelfogását jelenti, hiszen ez a réteg jutott el abba az állapotba hogy ingerszegénység fenyegeti, másrészt azt, hogy a kultúra nem bizonyos cselekedetek és produktumok önmagukért való kedvelése – mint az Alfred Marschall és nyomában Scitovsky Tibor gondolták – hanem ezen keresztül a személyiségünk épül, ill. „a kultúra élvezete éppen a kultúra e személyiségalkító hatásának a szubjektív indikátora.” (26. o.)

Richard Dawkins kultúraelméletének kritikai elemzése során a szerző arra a megállapításra jut, hogy Richard Dawkins szociobiológiai kultúra–elméletéből maga a kreativitás esett ki. A kultúra információs elméletének kritikai bemutatásakor a szerző rámutat arra, hogy egyfelől ebben a kultúra felfogásban „döntően mindazon nívumokat foglalják össze, amelyek funkciója a külső és belső emberi helyzetek rendezettségének a csökkenése” (35. o.), másfelől ennek a kultúra felfogásnak az értelmiség funkcióival való szoros összefüggésére. Végül a szerző összefoglalja a saját kultúrafelfogását, amelyet kreotológiai koncepciónak nevez, s amit bővebben már egy korábbi könyvében is kifejtett. (Magyari–Beck István: A tehetség, mint meghasonlás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.)

Különösen eredetiek és hasznosak a könyv ama fejezetei, amelyekben a szerző felvázolja az értelmiség típusait, s az egyes típusokhoz tartozó ideológiákat. Ily módon megkülönböztet: felülről támogatott értelmiségit, amelynek az elitista értelmiség ideológiája; az alulról támogatott értelmiségit, amelynek a piacról élő értelmiség ideológiája; a szervezetben dolgozó értelmiségit, s ennek ideológiáját; a független

értelmiségit, amelynek a magányos értelmiségi (ellen) ideológiája felel meg adekvát módon.

A szerző az értelmiségi lét leggyakoribb formájaként a felülről, a mecénások, vagy az állam által való támogatottságot jelöli meg. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy ennek a támogatottságnak nem kis ára van, tudniillik minél nagyobb magaslatookról származik, s ezért minél nagyobb mértékű ez a támogatás, annál nagyobb mértékű lesz maga a korlátozás is. Ez utóbbinak sokféle eszköze van, illetve lehetséges. (A kimondottan politikai eszközökön túl az alkotó ember gazdaságilag is megköthető.)

A felülről támogatott értelmiségi helyzetének vizsgálata során, a szerző részletesen kitér a szóban forgó támogatás történelmi periódusainak bemutatására. Először a földtulajdonosok, illetve a nemesek mecénási szerepét elemzi, amelynek során aláhúzza, hogy „az európai kultúra évezredei... alapvetően a földbirtokosok támogató magatartásán épültek fel.” (45. o.) Amikor a vezető szerep átkerült a tőketulajdonosok kezébe, a mecénási szerep háttérbe szorult. A szerző ezt a klasszikus közgazdaságtan képviselői (elsősorban Adam Smith) álláspontjának gyakorlati érvényesülésével magyarázza. Eme koncepció szerint az értelmiségiek nem produktív munkások, a fenntartásuk a tőketulajdonos henyességének a jele. Adam Smith-nél a lakáj vált az alkotóember modelljévé. Arra a kérdésre, hogy ki tartsa el a szellemi dolgozót, nincs válasz, sem a szóban forgó szerzőnél, sem pedig a klasszikus követőinél – állapítja meg Magyar-Beck István (48. o.) Ugyanis a klasszikus közgazdaságtan csak a fizikai munkát nevezte produktívnek. Ezt a felfogást alapjaiban rendítette meg Jean Baptiste Say és Friedrich List, amikor az érték, a produktivitás és a hasznosság problémáit közelítették egymáshoz, illetve a közöttük fennálló szoros kapcsolatokra hívták fel a figyelmet. A szerző szerint a felülről támogatott értelmiséginek a legadekvátábban az elitista értelmiség ideológiája felel meg. Az élet problémái ennek az értelmiségnek a felfogása szerint abból erednek, hogy a valóság nem siet tudomást venni az örök

értékekről és igazságokról, és minduntalan letér a nekik megfelelő útról. A szerző ezt az értelmiséget kritikai értelmiségnek nevezi, mivel minden realitást az ideálmodellhez viszonyítva mérlegel. Ez a típus örökre szóló hírnév megszerzésére törekszik.

A szerző az alulról támogatott (piacról élő) értelmiségi helyzetének elemzését mikro- és makro síkon mutatja be. Nézete szerint a mikro, vagy molekuláris síkon az információ-gazdaság problémaköre terjeszkedik. Ebben a részben a szerző az információ árjellegét vázolja fel, amit a fogyasztónak kell megfizetnie. Hangsúlyozza, hogy a moláris, illetve makro szinten is bőven akadnak problémái a kultúra piaci értékesítésének, hiszen a piacról élő alkotók a minőséget le kényszerültek szállítani az átlagos vevő színvonalára. Ily módon a piac éppen az élenjárót kontraszelektálja ki és a közhelyek forgalmazóját jutalmazza. A szerző a piacositott kultúra problémáinak elemzése során rámutat arra, hogy ebben a szférában is léteznek monopolárok, ám ezek a monopolárok inkább a műgyűjtő, semmint az addigra már eltávozott alkotó zsebébe jutnak. A piacról élő értelmiség ideológiájával kapcsolatban azt bizonyítja, hogy ez az értelmiség az egyes emberek és csoportok változó szükségleteinek kielégítését tűzi a zászlajára. Magyarországon ennek az értelmiségnek a hitvallása leginkább az úgynevezett könnyű műfaj berkeiben fogalmazódott meg. Ez a típus nem törekszik örökre szóló hírnévre, hanem megelégszik időlegesen jó hangzású márkánévvel. Ennek az értelmiségi típusnak az ideológiája bemutatása során kritikai elemzés alá veszi mind George Stigler, mind pedig Joseph Schumpeter téziseit.

A szerző szerint a szervezeti értelmiség kialakulásában valószínűleg nagy szerepet játszott – többek között – a piacnak való, esetenként reménytelen kiszolgáltatottság. Érvelően bizonyítja, hogy az alkotó munka szervezetei (kutatóintézetek, tervezőirodák, filmgyárak stb.) létrejöttük első időszakaiban a bennük legjelentősebb szakembereknek számító értelmiségiek irányítása alatt álltak, amelynek során az irányítás kizárólag koncepcionális volt. Idővel azután bekövetkezett a mene-

dzser–forradalom, aminek következtében a szellemi műhelyek irányítását könyvelők és bürokraták vették át, akik az érdemi munkát végzőket másodrendű állampolgárokká fokozták le. Ezzel összefüggésben megállapítja, hogy az úgynevezett „nehéz emberek” témája egyidős a bürokratikus szervezetek színrelépésével, tudniillik ezek az emberek csak a nekik nem megfelelő körülmények között tűnnek nehéznek, vagy válnak nehezzé. A szerző kritikailag mutatja be Ayn Randnak a piacgazdaság militáns hívének tételeit a „közjóról” és a „gazdasági jogokról”. A szerző a szervezeti értelmiség ideológiáját elemezve – a modern pragmatizmus értékeit szem előtt tartva – hangsúlyozza, hogy talán sehol sem hangoztatják annyit az ún. „pozitív gondolkodás” követelményét, mint a szervezeti értelmiség köreiben, hiszen ezzel a jól hangzó ismérvvvel a kritika gondos kerülését és a készen kapott feladatok maradéktalan megoldását szeretnék elérni, vagyis az értelmiségi ember problémamegoldó tevékenységét akarják gátolni. (96. o.) Ennek következtében az az értelmiségi, aki azonosult a modern pragmatizmus által számára előírt előmunkási szereppel, önmagát belülről, mint értelmiségit számolja fel.

A szerző a független értelmiségi helyzetének bemutatását a szabadság és függetlenség kérdéseivel összefüggésben vizsgálja, hiszen ez a típus az, amelyik a legnyíltabban mondja ki, amit gondol. Éppen ezért ez a típus mindenkor az alkotott művek hitelességének (eredetiségének) a legnagyobb biztosítója. A független értelmiségi, vagy azzal a kultúraparadigmával azonosul, amelybe beleszületett, vagy pedig valamilyen másikkal, amelyre nézvést ilyen, vagy amolyan okok miatt preferenciák alakultak ki benne. „Sajátos fintora a történelemnek, hogy esetenként bizony az fog az egyik kultúra vagy civilizáció lángelméjének számítani, aki eredetileg egy másik, az előbbivel történelmi ellentétben álló kultúra, vagy civilizáció gyermeke volt” – állapítja meg a szerző. (81. o.) Ahol tehát igazi eredmények születnek, ott szuverén alkotó működik. A magányos értelmiségi (ellen) ideológiával kapcsolatban a könyv hangsúlyozza, hogy ennek a típusnak a önképében döntő szerepet a saját magáról alkotott negatív vonások ját-

szanak, ezért itt nem is ideológiával, hanem ellenideológiával állunk szemben. Az ellenideológia pedig belülről felosztható aszerint, hogy melyik függőségi típus nevében utasítja el a kreatív tevékenység kötetlenségét. Ezen ellenideológiákban azonban van egy közös vonás, nevezetesen az, hogy szerintük minden jobb, mint az alkotói szuverenitás. A szerző részletesen elemzi az egyes ellenideológiákat, a független értelmiségi nézőpontjából. Így pl. a szakirodalomban az állami mecenatúráról esik a legtöbb olyan pozitív nyilatkozat, amelynek a nevében jól el lehet ítélni a rakoncátlankodó magányos alkotót, hiszen az állam a lojális gondolkodót preferálja. A magányos alkotók piaci szempontú megítélésekor a vélemény-nyilvánítók a független értelmiségi szűkségtelen voltával érvelnek. A magányos gondolkodónak a szervezetek irányából érkező bírálatai elsősorban a csapatmunka előnyeivel érvelnek, amivel a független értelmiségi saját maga nem tud lépést tartani.

A szerző empirikus vizsgálatok alapján arra a következtetésre jut, hogy a jól forgalmazható kultúrtermékek az alacsonyabb színvonalú munkákból kerülnek ki, míg a színvonalasabb művek gyenge gazdasági eredményt produkálnak. Ily módon, az alacsony színvonalú művek és a populáris művek kategóriája egybeesik. Ezzel a problémával kapcsolatban a szerző két kérdésre keres választ: Vajon a két eltérő színvonalú kultúrtermék-típus kínálata miért lenne azonos annak ellenére, hogy a magasabb színvonalú kultúrtermékek iránti kereslet jóval kisebb, mint az alacsonyabb színvonalú kultúrtermékek iránti kereslet? Vajon a nagyközönség miért érdeklődik jobban a jelentéktelenebb művek iránt?

E kérdések megválaszolása céljából előbb a minőség problémáját vizsgálja meg. Ennek során részletesen felvázolja a műfaji, vagy szakmai szempontot, továbbá azt a kritériumot, amely arra kérdez rá, hogy egy adott mű milyen mértékig felel meg egy adott kultúra, vagy civilizáció alapvető paradigmáinak. (Ez utóbbin belül a vallási, nemzeti és etnikai felosztás elvét is alkalmazza). A műfaji és a kulturális keretek mellett a harmadik lehetőség gazdasági természetű. A szerző

szerint az említett érték-megközelítések komoly konfliktusokba is kerülhetnek egymással.

A magas színvonalú kulturális és civilizatórikus teljesítmények elbírálásával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy az korántsem támaszkodhat kizárólag a kulturális és civilizatórikus paradigmákra és a belőlük származtatható kritériumokra. A kultúrjavakra nézve a használati értékeket kell elfogadnunk meghatározóknak. Erről a következőket írja: „Nézeteink szerint a kultúrjavak minősége azzal a mértékkel azonosítható, illetve abban a mértékben lelhető fel, amelyben ezek kielégítik emberi mivoltunkra jellemző szükségleteinket és segítenek megoldani azokat a problémáinkat is, amelyek ezekből a szükségletekből származnak”. (119. o.) Tehát a kultúrjavak létező és aktuális szükségletet elégítenek ki, valamint a belőlük fakadó problémákat oldják meg. És a kielégítés és a megoldás színvonala adja a kultúrjavak színvonalát.

A kultúrjavak termelésének kérdéseit elemezve, a szerző arra a megállapításra jut, hogy az alkotó ember az alkotással a saját személyiségét is építi. Ily módon a magas színvonalú kultúra kínálata azért nagyobb annál, mint amit a kereslete és ennél fogva bármilyen eredetű finanszírozása alapján jósolhatnánk, mert létezik vele kapcsolatban egy rejtett kereslet és rejtett szükségletkielégítő jutalom magának az alkotónak a részéről, illetve a részére. A kultúrjavak fogyasztásának elemzése során bírálja azt az álláspontot, amely ezt csupán passzív élvezetnek nevezi. Ezzel szemben bebizonyítja, hogy ez egy nagyon aktív pszichológiai folyamat, amelynek révén a külső személyiségen kívüli erőforrások, belső személyiségen belüli erőforrásokká válnak. Ezt a folyamatot reprodukív alkotásnak nevezi, amelynek során a fogyasztó, mintegy újrateremti a művet.

A szerző a magas színvonalú és az alacsony színvonalú kulturális termékek megkülönböztetése céljából egy fantázia gondolat-skálát is felvázol. Ezt a skálát középen egy zérus pont osztja ketté, amelytől fel-

felé a személyiséget építő művek és értékek helyezkednek el, lefelé viszont azok az értékek találhatóak, amelyek a személyiség rombolását jelző hatásokat tükrözik. Ebből kiindulva a minőségi munkák e fantázia-skála zéruspontja fölött találnak helyet maguknak, a rossz minőségű tákolmányok viszont a zérusponttól lefelé fordulnak el.

Az alacsony színvonalú kultúra vizsgálata eredményeképpen arra a következtetésre jut, hogy a XX. század nem kevés joggal nevezhetné magát a pocsék fércművek századának is. Ennek bizonyítására egy sor példát hoz fel a művészetek és a tudományos élet területéről.

A kortárs művészet eljárásainak mélyreható vizsgálata eredményeként egy új kifejezést, a fekete esztétika fogalmát alkotja meg. Megítélése szerint a fekete esztétikának nevezhető eljárások körébe a valós problémáink elnyomását, elfojtását biztosító olyan fogások tartoznak, amelyek többnyire a problémák megoldottságát, könnyű megoldhatóságát, vagy először irreális problémák létezését tételezve terelik el a valóságról a nagyközönség figyelmét. (128. o.) Leginkább a film rendelkezik a valóságtól való elrugaszkodás leghatékonyabb eszközeivel.

A szerző a rossz minőségű kultúrtermékek szinonimájaként vezeti be a „nem vegyi eredetű, szellemi kábítószer” fogalmát. Mindazon művek, amelyek a fent említett fantázia-skála zéruspontján, illetve attól lefelé helyezkednek el „nem vegyi eredetű, szellemi kábítószer”. Ezek, ha a művészettel tartanak fenn némi hasonlóságot, a fekete esztétika eszközeivel készülnek. Ezzel kapcsolatban a szerző a következő kérdésre keresi a választ: minek köszönhetően olyan magas a nem vegyi eredetű, szellemi kábítószer iránti kereslet?

Arra a megállapításra jut, hogy a problémákkal túlterhelt közönség igyekszik minél távolabb menekülni a problémáitól, akár még a kábítószer használat útján is. Mivel a vegyi eredetű kábítószer a törvény tiltja, ezért a nagyközönség figyelme egyre inkább a csöppet sem ártalmatlanabb, nem vegyi eredetű, szellemi kábítószer felé fog fordulni. Ugyanakkor azok az emberek, akik elkezdik kerülni a valós problémá-

ik megoldását, egyúttal az erre vonatkozó képességeiket is elsorvasztják. Mivel azonban az ember eredendően probléma-lényegű, problémáinak elfojtásával a saját lényegét próbálja hatályon kívül helyezni. Tulajdonképpen a problémáit elfojtó személyiség egyúttal amorális személyiség is. A könyv érvelően bizonyítja, hogy a XX. században az emberi szellemet és az emberi moralitást felfaló sárkány bölcsője az úgynevezett könnyű műfajok köre volt.

Ezzel párhuzamosan felmerül egy másik kérdés: kinek, illetve kinek áll érdekében a nem vegyi eredetű, szellemi drogok termelése és forgalmazása? A szerző szerint a demokráciában elvileg mi szabadok vagyunk, ám a hatalomra éhesek minden korban és minden helyen megtalálható klubja a demokráciákban is rálel azokra az eszközökre, amelyekkel csökkenteni képes az emberek szabadságát. Az említett kör ugyanis döntési kompetenciánkat igyekszik csökkenteni, és abban az irányban befolyásolni bennünket, ami neki előnyös. Ezt demagógiának hívják és gyakorlóit demagógoknak. A modern államokban a demagógia kifinomultabb eszközökkel rendelkezik, mint a korábbi korokban, ám lényege ugyanaz: „az emberi döntések manipulatív eszközökkel foganatosított befolyásolása”. (133. o.)

Nagyon érdekesek azok a részek, amelyekben a szerző a modern demagógia programlépéseit elemzi. Az első lépés a személyiség problématudatának a kiürítése, vagyis az „agymosás”. Ha valaki nincs tisztában az őt körülvevő problémákkal, akkor arra sem képes, hogy értékelje a különböző javaslatokat. A modern demagógia másik lépése már a zsumnalisztika ama fajtájába tartozik, amely a nagyközönség politikai befolyásolására szakosította magát. Általános vonása az, hogy kerüli a tények ismertetését, illetve ha mégis ismerteti azokat, akkor tendenciózusan jár el és egyenesen szemléletet, beállítódást akar formálni. A pszichológiai terrorizmus eszközeivel él, amelynek lényege a címkézés: „Ha ezt és ezt gondolod, mondd, teszed stb., akkor ilyen és ilyen elvetendő kategóriába eső személy vagy. Az újságolvasót ezen esetekben a kérdéses kategóriákba való tartozás félelme tereli el eredeti

nézeteitől és hajtja egy (másik) szellemi karámba.” (134. o.) A könyv érvelően bizonyítja, hogy a személyiség belső ürességének ama fenntartása, amely a kábítószer–kultúra funkciója, napjainkra már teológiai kifejezést is nyert az úgynevezett sátánizmusban.

A szerző a nem vegyi eredetű szellemi kábítószernek főbb fajtái közé – a vegyi kábítószer analógiájára – a nyugtatókat és az izgatószeret sorolja be. A nyugtatók a valóságot igyekeznek problémamentesnek, vagy legalábbis könnyen megoldható problémákkal jellemezhetőnek feltüntetni. A problémamentes valóság illúziójára éppen úgy rá lehet szokni, mint a nyugtatószerekre. Hiszen annak az embernek, aki sokat etette magát, vagy akit sokat etettek az efféle illúziókkal, alaposan megromlik a problémamegoldó készsége és képessége, s egy idő után képtelenné válik arra, hogy szembenézzen a valósággal. Ezért aztán újabb szellemi nyugtatókhoz folyamodik, nehogy észrevegye azt, ami körülötte zajlik, s ettől mégjobban sérül az a készsége és képessége, hogy valódi problémákat oldjon meg. Hasonló módon, szellemi nyugtatókkal passzívvá lehet tenni a népet is. A nyugtató egyik típusának volt az egyik felfedezője és termelője az operett.

Az izgatószernek is elterelnek a realitás nehézségeitől, csak hogy a módszerük jóval ravaszabb, mint a nyugtatóké. Ugyanis nem festik át a környezetünket rózsaszínűre, hanem ellenkezőleg, vad és kemény világot varázsolnak elénk. E nem vegyi eredetű, szellemi drog a származás szempontjából az angol nyelvű szépirodalom nevezetes bűnügyi történetéig nyúlik vissza, vagy még messzebb, az ókori Róma vérszágú cirkuszáig. Ma is a krimi és a horror a kábítószernek listavezetői. De a drogoknak ebbe a körébe tartozik némely rock is.

A szerző – a témával kapcsolatos kutatások alapján – arra a megállapításra jut, hogy egy–egy krimi, vagy horror film bemutatása után a bűnözési arány megugrik. Vagyis ezek a filmek lényegében a bűnözés reklámozásának a funkcióit töltik be. Ha pedig ez így van, akkor egy

idő után a való élet is növekvő mértékben a bűnözés szabályaihoz fog igazodni, és e szabályok szerint fog bonyolódni.

Az utolsó fejezetben a szerző röviden és tömören összefoglalja javaslatait a könyvben felvetett problémák megoldására. A javasolt megoldások tartalmilag mind arra irányulnak, hogy a kultúra területén is kiterjesszük a minőségi kultúra gyakorlatát.

A magas színvonalú kultúrtermékek kínálati oldalán az egyik megoldás az lehet, hogy olcsóbb árakon kínáljuk a színvonalas műveket. Ehhez az alkotóknak olyan mértékű „piac mögötti” kompenzációjára van szükség, amely lehetővé teszi számukra, munkájuk olcsóbb értékesítését magán a piacon. Ennek eszközei lehetnek: a mecenatúra, az államok és kormányok pénzügyi támogatása, az alapítványok stb.

A magas színvonalú kultúra keresletének befolyásolására két módozatot jelöl meg. Az egyikben az emberek jövedelmét növelnénk, különösen azokét, akiről tudni lehet, hogy ilyen szintű kultúrtermékeket fogyasztanak. Továbbá ez a kereslet a kulturális igény szint általános növelésével is fokozható. A másik lehetőség az emberek igény szintjének a csökkentésében áll. Ha ugyanis valaki minden vonatkozásban szerényre szabja az igényeit, akkor még akár kevesebb jövedelem mellett is hamarabb lép a magasabb rendű szükségletek nivójára.

A nem vegyi eredetű szellemi kábítószer fogyasztás visszaszorítása érdekében hangsúlyozza, hogy a kínálati oldalon emelni kell ezeknek a szereknek az árát. Ezzel párhuzamosan javasolja a szórakoztatóipar megadóztatását. Ezt a következőképpen indokolja: „... mivel a merő szórakoztatóipar termékeinek a zöme jelentős pszichológiai károkat okozhat és okoz is, a személyiség belső lélektani „elszennyződését” idézve elő, a szórakoztató ipar termékeiért a piacon kapott magas bevételeket meg kell adóztatni. Nem is annyira a büntetés céljából, mint inkább azért, hogy legyen pénz a károknak, a személyiség belső „elszennyződésének” a kompenzációjára”. (153. o.) Továbbá a szórakoztató ipar termékeire kivetett adókból a minőségi kultúrát lenne cél-

szerű szubvencionálni. A szerző szerint a XX. század társadalmainak jelentős részét lassan már egészükben narkotizált társadalmaknak nevezhetjük. Ennek fenntartásához pedig nyíltan és látenszen funkcionáló gazdasági és pénzügyi érdekek (pl. banktőke stb.) fűződnek.

A nem vegyi eredetű, szellemi drogok keresletének csökkentése oktatás útján is elérhető, azon belül is a kreatív problémamegoldás megtanításával. Az oktatás azonban egyre inkább a politika központi kérdésévé válik, ugyanis az emberi agyak programozása, főleg az iskolapadokban történik. Ezért az igazán stratégiai humanista érdekek sok helyen szóhoz sem juthatnak a hatalmi másodszándékoktól úzótt oktatáspolitikai nemzetközi légkörében.

Sajnos a könyvnek a terápiái része (a 6. fejezet) kissé rövidre sikerült. Ám ennek a problémakörnek a részletes feldolgozása, illetve a stratégiai terv minden egyes elemének és várható hatásainak felvázolása már egy újabb kötet kutatási tárgyát képezhetné.

Összegzésképpen megállapítható, hogy ez a könyv tartalmilag és formailag egyaránt nagyon eredeti és színvonalas.